

ДО ПИТАННЯ РОЗУМІННЯ ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СВОБОДИ СОВІСТІ

ЗАХАРЧЕНКО Ігор Миколайович - здобувач наукового ступеня кандидата наук
Національної академії внутрішніх справ,

СЕМЕНЮК Олександр Олександрович - кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ

УДК 343.42

В статті проведено аналіз наукових позицій относительно розуміння предмета як елемента складу злочину в цілому і злочинів проти свободи совісті в частині. Вияснено, що кваліфікація злочинів, передбачених ст.ст. 161, 178-181 Уголовного кодексу України, залежить від однозначного розуміння таких понять, як: «чуття», «релігійні переконання», «релігійна святиня», «релігійний обряд», «священнослужитель», «релігійне спорудження», «культовий будинок».

Ключові слова: предмет злочину, почуття, релігійні переконання, релігійна святиня, релігійний обряд, священнослужитель, релігійна споруда, культовий будинок.

Вчення про предмет злочину є одним з найбільш дискусійних у теорії кримінального права. Швидкий розвиток суспільних відносин, збільшення їх різноманітності, поява нових раніше не відомих речей постійно зумовлювало ситуацію, за якої все нові і нові проблеми з'являлися швидше, аніж науковці встигали їх вирішувати. При цьому слід зауважити, що правозастосовна сфера завжди потребує чіткої і однозначної відповіді на питання, що є предметом злочину у кожній окремій кримінально-правовій нормі. Це, у свою чергу, обумовлює потребу розвитку вчення про предмет злочину.

Теоретичні знання про предмет злочину мають значення, зокрема, при вирішенні питань про зміст предмета злочину, його

відмежування від потерпілого та знаряддя вчинення злочину і є одним з критеріїв розташування статей в Особливій частині Кримінального кодексу України (далі – КК України). Конкретизації предмета злочину також потребує суто прикладна необхідність. Так, наприклад, у кримінальному процесі існує нагальна потреба чіткого розуміння цього елемента складу злочину при вирішенні питань, пов'язаних із речовими доказами; у криміналістиці – в ході вивчення механізму вчинення злочину; у кримінології – при встановленні причин та умов вчинення злочину та розробки належних заходів запобігання його вчиненню.

З прийняттям у 2001 р. КК України постав ряд питань, пов'язаних з кримінально-правовою охороною права на свободу совісті, однозначних відповідей на які немає й досі. Така ситуація зумовлена насамперед тим, що на момент прийняття КК України не було ґрунтовних досліджень відповідної проблематики через її відносну новизну.

Кримінально-правовий захист права на свободу совісті представлено ст.ст. 161, 178-181 КК України. У цих статтях передбачено відповідальність за: порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками (ст. 161), пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178), незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179), пе-

решкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180), посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181). При цьому дослідження предмету вказаних злочинів не є можливим без теоретичного розуміння предмету злочину в цілому. Так, у кримінально-правовій доктрині неоднозначно вирішується питання про місце предмета у складі злочину: одні науковці розглядають предмет злочину як факультативну ознаку складу злочину [1, с. 100], другі – як об'єкт злочину [2, с. 95], треті – як об'єктивну сторону [3, с. 76]. Поряд з цим бракує усталеного науково обґрунтованого визначення критеріїв (ознак) розуміння предмету конкретного діяння. Основні позиції вчених, як правило, зводяться до акцентування уваги на одній з трьох ознак, а саме: матеріальності, статичності та можливості вираження у грошовому еквіваленті. Проте більшість фахівців основною ознакою предмету злочину вважає ознаку матеріальності предмета. Наприклад, П. С. Матишевський зазначає, що предмет злочину – це речі матеріального світу, впливаючи на які, особа посягає на блага, що належать суб'єктам суспільних відносин [4, с. 104]. Інші вчені вважають, що ознака матеріальності не є ключовою. Зокрема, Г. П. Новосолов визнає предметом злочину нематеріальні блага (цінності), здатні задовольнити потреби людей, злочинний вплив на які (чи незаконний обіг яких) заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди [5, с. 53]. Статичність визнає ознакою предмету злочину І. М. Панов [6, с. 137]. Натомість Н. Ф. Кузнєцова навпаки звертає увагу на те, що певні феномени можуть бути не статичними [7, с. 37]. Можливість вираження у грошовому еквіваленті, як можливу ознаку предмета злочину, розглядає Я. М. Браїнін, який обґрунтовує, що саме матеріальні цінності є предметом злочину. При цьому, ці цінності мають грошове вираження [8, с. 59]. Однак, Г. А. Крігер взагалі заперечує грошову цінність як ознаку предмета злочину [9, с. 122]. У свою чергу, такі критерії, як матеріальність, статичність та можливість вираження у грошовому еквіваленті, є також дискусійними.

Такі науковці, як О. Мазуренко, вважають, що предметом злочину є інформація [10, с. 81] (яка не задовольняє умову матеріальності). На думку Ю. П. Дзюби, предметом злочину є різного роду поля [11, с. 273] (які не задовольняють умову статичності). П. Л. Фріс переконаний, що в окремих складах злочинів може виступати в якості предмета злочину людина [12, с. 53] (яка не задовольняє умову вираження у грошовому еквіваленті). Отже, єдиних критеріїв розуміння предмету злочину в науці поки що немає.

Розглядаючи дане питання в контексті предмету злочинів, передбачених ст.ст. 161, 178-181 КК України, слід зазначити наступне. Так, у ст. 161 КК України передбачено кримінальну відповідальність за образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями. Відповідно до цього, виникає питання: чи можна віднести почуття у зв'язку релігійними переконаннями до предмету злочину? Якщо ні, то до якого елементу складу злочину потрібно їх відносити? Ця проблема лежить не лише в площині суто теоретичних роздумів – її вирішення має важливе прикладне значення. Адже для однозначної кваліфікації діяння за ст. 161 КК України слід встановити наявність чи відсутність цих самих почуттів у потерпілого. При з'ясуванні цього, правозастосувачу слід чітко усвідомлювати про що, власне, йдеться: чи то про предмет злочину, чи то про об'єкт, чи то про певну ознаку потерпілого.

У ст. 179 КК України передбачено кримінальну відповідальність за незаконне утримання, осквернення або знищення релігійних святинь. У наукових джерелах однозначно стверджується, що релігійна святиня є предметом злочину [13, с. 142]. Проте, законодавство України не містить визначення поняття «релігійної святині». Відповідно, неможливо встановити наявність чи відсутність таких ознак, як матеріальність, статичність чи грошова цінність, що дозволяло б зробити такий висновок. Тож впевненість у тому, що релігійна святиня є предметом злочину, є, на нашу думку, дещо передчасною, оскільки проблема-

тичним є саме розуміння змісту цього поняття.

Звичайно, визначення релігійній святині намагалися дати у своїх працях, наприклад, такі науковці, як О. В. Білаш, А. П. Бабій, В. І. Маркін та ін., проте дані ними дефініції, на наш погляд, є дещо неоднозначними. Під них підпадає майже будь-що, зокрема, процеси (наприклад, процес окислення – вогонь), речі нематеріального світу (або, іншими словами, уявлення про існування таких нематеріальних речей) та живі люди. Таким чином, відсутність на сьогодні чіткого розуміння ознак релігійної святині позбавляє можливості однозначної кваліфікації злочину, передбаченого ст. 179 КК України.

У ст. 180 КК України передбачена кримінальна відповідальність за перешкоджання здійсненню релігійного обряду та за примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду. Як і у випадку з предметом злочину, передбаченим ст. 179 КК України, законодавство України взагалі не містить будь-якого визначення поняття релігійного обряду або певних його ознак, що є принципово важливим для правозастосування. Більшість тлумачних словників визначає релігійний обряд як сукупність дій [14, с. 574]. У той же час у теорії кримінального права категорично заперечується віднесення дій до предмету злочину [2, с. 111]. У зв'язку з цим виникає питання: якщо встановлення наявності чи відсутності проведення релігійного обряду має першочергове значення для кваліфікації діяння і при цьому релігійний обряд визначається як певна дія, то яке місце у складі злочину він займає? Чи потрібно обґрунтовувати віднесення релігійного обряду до об'єкта злочину, визначити його як певну факультативну ознаку об'єктивної сторони або ж визнати, що існування такого феномену, навпаки, є доказом того, що дія також може бути предметом злочину?

Неоднозначною у своєму розумінні є диспозиція ч. 2 ст. 180 КК України. А саме: ким є священнослужитель, примушування якого до проведення релігійного обряду

утворює склад злочину, передбачений ч. 2 ст. 180 КК України: предметом злочину, знаряддям чи потерпілим? На жаль, у працях вітчизняних науковців цьому питанню майже не приділялася увага. На перший погляд, відповідь є очевидною – потерпілим. Проте не все є так однозначно. У першу чергу, кидається у вічі той факт, що законодавець передбачив кримінальну відповідальність за примушування до проведення релігійного обряду лише священнослужителя і не передбачив аналогічної відповідальності за примушування до участі в релігійному обряді будь-яких інших осіб, що було б логічно. З цього можна зробити висновок, що законодавець, у першу чергу, розглядає діяльність священнослужителя не як реалізацію ним суб'єктивного права особи на свободу совісті (бо таке право мають всі особи), а як професійну діяльність. З цього випливає, що священнослужитель в першу чергу є не потерпілим (хоча зрозуміло, що потерпілим він також є), а знаряддям або, навіть, предметом злочину, за допомогою якого або посягаючи на який винний реалізовує свій злочинний задум.

У ст. 181 КК України передбачена кримінальна відповідальність за посягання на здоров'я людей під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів. Як уже зазначалося, на разі у науці немає єдиного погляду на те, чи можна розглядати здоров'я людини, так само як і саму людину предметом злочину через неможливість вираження здоров'я людини у грошовому еквіваленті. Окрім того, слід зазначити, що законодавство України не містить визначення поняття «релігійне віровчення» або хоча б натяку на те, чим релігійне віровчення може відрізнитися від нерелігійного віровчення або від будь-якого вчення взагалі. Відсутність відповідей на зазначені питання фактично унеможливорює правильну кваліфікацію злочину, передбаченого ст. 181 КК України.

У ст. 178 КК України передбачена кримінальна відповідальність за пошкодження релігійних споруд чи культових будинків. Проте законодавство України, знову

ж таки, не містить визначень понять «релігійна споруда» і «культовий будинок». Можна припустити, що релігійна споруда і культовий будинок – це статичні речі матеріального світу, що мають грошову цінність. У такому випадку віднесення їх до предмета злочину є логічним. Проте виникає складність відмежування складу злочину, передбаченого ст. 194 КК України, від злочину, передбаченого ст. 179 КК України. У науковій літературі існує думка, що розмежування здійснюється за предметом злочину: чуже майно в першому випадку і майно, наділене особливими ознаками – релігійні споруди або святині, – у другому. Однак, О. В. Білаш, заперечуючи проти визнання релігійних споруд і культових будинків, у першу чергу, майном, зазначає, що головною відмінністю чужого майна від релігійної споруди і культового будинку є особливі ознаки останніх: на відміну від звичайного майна вони є носіями інших важливих соціальних функцій [15, с. 279]. На нашу думку, така позиція є дискусійною, оскільки майже будь-яка будівля має соціальні функції. При цьому, ступінь важливості функцій будь-якої будівлі для різних категорій населення є оціночно-суб'єктивним. Тому відсутність чіткого визначення релігійної споруди унеможливає відмежування ст. 179 КК України від ст. 194 КК України та, як наслідок, однозначне застосування цих норм.

Таким чином, можна зробити висновок, що місце в структурі складу злочину таких феноменів, як почуття громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, релігійні святині, релігійні обряди, священнослужителі, здоров'я людей та релігійні споруди і культові будинки – належним чином в Україні не досліджено, а обґрунтованої відповіді на питання, чи можуть вони бути віднесені до предмету злочину – немає. У свою чергу вирішення цього питання безпосередньо залежить від усунення законодавчої прогалини, що полягає у відсутності належного законодавчого закріплення понять, що вживаються законодавцем в диспозиціях ст.ст. 161, 178-181 КК України. Без відповідей на зазначені питання кваліфікація відповідних діянь неоднозначною,

а подекуди взагалі неможливою, що зумовлює необхідність нагального наукового дослідження ознак предмета злочину проти свободи совісті.

Література

1. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
2. Музика А. А. Предмет злочину : теоретичні основи пізнання [монографія] / А. А. Музика, Є. В. Лашук. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. – 192 с.
3. Михайленко П. П. Уголовное право Украины. Общ. Часть : Учеб. для высш. учебн. завед. МВД Украины / П. П. Михайленко – К. : РИО МВД Украины, 1995. – 256 с.
4. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / Матишевський П. С. – К. : А.С.К., 2001. – 352 с.
5. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Новоселов Г. П. – М. : Издательство “НОРМА”, 2001. – 208 с.
6. Кримінальне право України : Загальна частина: підручник/ [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
7. Курс уголовного права. Общая часть. Том 1 : Учение о преступлении / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. М., 2002. С. 216-217.
8. Брайнин Я. М. Некоторые вопросы учения о составе преступления в советском уголовном праве / Я. М. Брайнин // Юридический сборник Киевского государственного университета. – 1950. – № 4. – С. 58-59.
9. Кригер Г. А. К вопросу о понятии объекта преступления в советском уголовном праве / Г. А. Кригер // Вестник Московского университета. – № 1. – М., 1955. – С. 111–123.
10. Мазуренко О. Комп'ютерна інформація як предмет злочинів, передбачених

АНОТАЦІЯ

У статті проведено аналіз наукових позицій щодо розуміння предмета як елементу складу злочину в цілому та злочинів проти свободи совісті зокрема. З'ясовано, що кваліфікація злочинів передбачених ст.ст. 161, 178-181 Кримінального кодексу України залежить від однозначного розуміння таких понять, як: «почуття», «релігійні переконання», «релігійна святиня», «релігійний обряд», «священнослужитель», «релігійна споруда», «культовий будинок».

SUMMARY

The article analyzes the scientific positions with regard to the understanding of a thing of crime as an element of corpus delicti generally and of crimes against the freedom of conscience in particular. It is found the qualification of crimes provided by the articles 161, 178-181 of Criminal Code of Ukraine depends of the clear understanding of such concepts as «feelings», «religious belief», «religious shrine», «religious rite», «priest», «religious building», «cult building».

Розділом XVI КК України / О. Мазуренко, Н. Розенфельд // Право України. – 2004. – № 6. – С. 81-83.

11. Дзюба Ю. П. Предмет злочину як ознака складу злочину: методологічні аспекти дослідження / Ю. П. Дзюба // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 1. – С. 273-274.

12. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / П. Л. Фріс – К. : Атіка, 2004. – 488 с.

13. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / [А. П. Бабій,

І. С. Доброход, Ю. А. Кармазін, В. О. Корнієнко, Г. В. Загіка, О. С. Козерацька та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є. Л. Стрельцова. – Х. : Одиссей, 2009. – 496 с.

14. Словник української мови : в 11-ти т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980 – Т. 5 – 2004.

15. Білаш О. В. Проблеми відмежування незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь від суміжних складів злочинів / О. В. Білаш // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 279-283.